

ПРАДМОВА

Матэрыялы «Дыялектнага слоўніка Брэстчыны» збіраліся выкладчыкамі беларускай мовы і студэнтамі філалагічнага факультэта Брэсцкага педагагічнага інстытута імя А. С. Пушкіна на працягу дзесяці гадоў. Збіральнікі працавалі па інструкцыях, складзеных да абласных слоўнікаў і для «Лексічнага атласа беларускай мовы». Наладжваліся дыялекталагічныя экспедыцыі ў розныя раёны вобласці. Выкладчыкі рабілі запісы пры непасрэдных моўных кантактах з носьбітамі традыцыйных гаворак. Студэнты, асабліва завочнікі, выконвалі спецыяльныя лексікаграфічныя заданні.

У слоўнік у першую чаргу ўключаліся лексемы, якіх няма ў нарматыўных лексікаграфічных працах беларускай мовы або якія там падаюцца з паметай *абласное, устарэлае, прастамоўнае*. Найчасцей гэта назвы прадметаў паўсядзённага вясковага побыту жыхароў Брэсцкай вобласці, назвы разнастайных дзеянняў, звязаных з вытворчымі працэсамі сялян, ацэначныя назвы асоб. Адлюстроўвае слоўнік запазычанні з польскай мовы (*роўэр* — веласіпед, *файны* — прыгожы, *есёнка* — дэмісезоннае паліто). У слоўніку нямала эмацыянальна-экспрэсіўных слоў, сэнс якіх у літаратурнай мове звычайна перадаецца апісальна (*аліганчык* — спешчаны бацькамі хлопец, *доляты* — бедаваць, наракаючы на долю).

У гаворках сустракаюцца словы, якія на пэўнай тэрыторыі маюць больш шырокі ці больш вузкі семантычны аб'ём, чым у літаратурнай мове, або адрозніваюцца ад літаратурных адпаведнікаў словаўтваральным складам (*адмыкатка* — адмычка, *вацянка*, *ватывэць* — ватоўка, *рошча* — рост), іншай граматычнай характарыстыкай (*вешніца* — весніцы, *торпа* — торф), нерэгулярнымі фанетычнымі асаблівасцямі (*абезмен* — бязмен, *лапно* — вапна), стылістычнай афарбоўкай (*морда* — твар, *дівка* — дзяўчына).

Слоўнікавыя артыкулы прыводзяцца ў алфавітным парадку. Загалоўныя словы і ілюстрацыі да іх падаюцца ў спрошчаным фанетычным запісе графічнымі сродкамі беларускага літаратурнага пісьма. Гаворкі Брэсцкай вобласці неаднародныя ў фанетычных адносінах¹, таму ўзніклі значныя цяжкасці пры складанні слоўніка. У паўночнай частцы вобласці пашыраны гродзенска-баранавіцкія або панямонскія гаворкі, блізкія да літаратурнай беларускай мовы. Да гэтага ж тыпу адносіцца гаворка вёскі Калоднае Столінскага раёна, дзе жывуць патомкі перасяленцаў з Навагрудчыны. Далей на поўдзень (раён Шарашова, Целяхан, Лунінца і інш.) знаходзяцца так званыя паўночнабрэсцкія гаворкі. Ім уласцівы такія, напрыклад, рысы, як оканне, акрамя часткі шарашоўскіх гаворак (*голова, молоко, дорога, але: трава*), мяккасць пярэднеязычных перад *е*, пярэднеязычных і губных зычных перад *і* (*небо, дзень, косіці, міска*), цвёрдасць губных зычных перад *е* (*вэчор, мэд*), дзеканне і цеканне (*дзеці, ходзіці, цепэр*), наяўнасць форм тыпу *вадро* 'вядро', *машок* 'мяшок', *пасок* 'пясок'. На крайнім паўднёвым усходзе вобласці (раён Давыд-Гарадка) бытуюць гаворкі ўсходнепалёскага тыпу. Паўднёвую частку вобласці займаюць заходнепалескія (або загародскія) гаворкі. Выдзяляюцца чатыры асноўныя тыпы брэсцка-пінскіх гаворак: сярэднезагародскія, паўднёвазагародскія, паўночна-ўсходнія загародскія і тараканскія. На месцы націскага *о* ў новых закрытых складах у гаворках сярэднезагародскіх, паўднёвазагародскіх і тараканскіх вымаўляецца *і*, радзей *ы* (*віз, більш, стыл, стіл*). У гаворках паўночна-ўсходніх загародскіх — *у* (*вуз, бульш, стул*). У гаворках тараканскіх і паўднёвазагародскіх на месцы націскага *а* пасля мяккіх зычных вымаўляецца *е* (*зеть, седу, шепка*), у сярэднезагародскіх і паўночна-ўсходніх загародскіх гаворках *а* ў гэтай пазіцыі захоўваецца (*зять, сяду, шяпка, шапка*). У тараканскіх гаворках на месцы націскага *е* пасля цвёрдых зычных вымаўляецца *а* (*дань* 'дзень', *сташка* 'сцежка', *вачур* 'вечар', *мад* 'мёд', у астатніх брэсцка-пінскіх гаворках *е* ў данай пазіцыі захоўваецца (*дэнь, стэшка, вэчор, мэд*). Канфігурацыя размяшчэння названых тыпаў у арэальным плане даволі складаная: напрыклад, астравы паўночна-ўсходніх гаворак ёсць на

¹ Клімчук Ф. Д. Гаворкі Заходняга Палесся: Фанетычны нарыс. Мн., 1983. С. 7—41.

крайнім паўднёвым захадзе вобласці, астравы гаворак паўднёвазагародскіх сустракаюцца на поўначы і паўночным захадзе брэсцка-пінскага дыялектнага арэала і г. д. Акрамя таго, на тэрыторыі вобласці многа пераходных гаворак, якія адлюстроўваюць асаблівасці вымаўлення некалькіх дыялектных груп.

У дыялектным слоўніку Брэсцкай вобласці зафіксаваны ў першую чаргу лексічныя з'явы народнай мовы, аднак, калі слова мае розныя фанетычныя варыянты, яны таксама паказваюцца ў слоўнікавым артыкуле. Апрацоўваючы матэрыял, давялося правесці некаторую уніфікацыю фанетычнага боку запісаў: адмовіцца ад перадачы вузкіх (закрытых) галосных, асіміляцыі па мяккасці. Фанетычныя варыянты слоў, калі яны не закранаюць алфавітнага парадку, падаюцца ў адным артыкуле. Таксама адлюстроўваюцца марфалагічныя варыянты (*жалязкі ж.*, *жалязко н.*; *ліжок м.*, *лішко н.*).

Тлумачэнне слоў найчасцей даецца праз сінанімічны літаратурны адпаведнік або апісальна. У асобных выпадках значэнне слова раскрываецца шляхам апісання характэрных асаблівасцей прадмета, дзеяння або ўказваецца сфера бытвання слова.

Загалоўныя словы маюць граматычныя паказчыкі і стылістычныя паметы. Формаўтварэнне адлюстроўваецца ў асноўных слоўнікавых артыкулах, словаўтварэнне — у розных артыкулах на тую самую літару (словаўтваральны сродак — суфікс) і ў артыкулах на розныя літары (словаўтваральны сродак — прыстаўка).

Слоўнікавыя артыкулы падрыхтавалі: на літары А — Б, Г — І — Г. М. Малажай, В — І. А. Шумская, К — Т. М. Кananенка і А. Я. Петручук, Л — Н — У. У. Барысюк і І. А. Шумская, П — Р — В. М. Емельяновіч, С — М. І. Новік і Г. М. Малажай, Т — Я — М. М. Аляхновіч. У зборы дыялектнага матэрыялу і частковай яго апрацоўцы ўдзельнічалі таксама былыя выкладчыкі кафедры беларускай мовы М. В. Дабрыян, Т. І. Звяровіч, Р. І. Карлаў, А. К. Шыкаловіч. Значэнні некаторых слоў ілюструюцца прыкладамі з картатэкі Ф. Д. Клімчука і В. Л. Вярэніча. Звязныя тэксты да друку падрыхтавала В. М. Емельяновіч. Дадатак «З фразеалогіі Брэстчыны» склалі В. М. Емельяновіч і І. У. Сацута.